

ТМ	Г. XXIV	Бр. 1-2	Стр. 149 - 159	Ниш	јануар - јун	2000.
----	---------	---------	----------------	-----	--------------	-------

UDK 37.01,,17"(497.11)

Прегледни рад

Примљено: 20.06.2000.

Наталија Јовановић

Филозофски факултет

Ниш

СРПСКА ШКОЛА У КУЛТУРИ ВИЛАЈЕТА

Резиме

Kulturni i duhovni okviri u kojima se razvijala srpska prosveta 18. veka bili su određeni političkim, materijalnim i kulturnim nasleđem iz prethodnih epoha. Tokom 18. veka srpski narod, vekovima lišen svoje države i osnovnih društvenih i kulturnih ustanova, nalazio se pod tuđinskom vlašću, teritorijalno i državno-pravno podeljen između Turske, Austrije i Venecije. Osnovne škole, u najprimitivnijem obliku, postojale su u srpskim krajevima i pod turskom i pod austrijskom vlašću (u Peđi, Vačevu, Beogradu, Karlovcima, Budimu i po mnogim manastirima i parohijskim domovima). [Škole su bile pod uticajem Srpske pravoslavne crkve i u kojima je preovladavala atmosfera karakteristična za teške društvene okolnosti. Rigorozna disciplina održavana je uz pomoć pruta. Nezavisan materijalni položaj učitelja bio je određen njihovim društvenim položajem i nepovoljnim statusom koji su imali. Srpska pravoslavna crkva bila je još uvek jedinstvena srpskog naroda koja je na sebe preuzela ulogu organizatora celokupnog društvenog života. Crkva se, pod velikim političkim pritiskom i strogom kontrolom osvajanja, organizovala na podizanju i obnovu pravoslavnih hramova, otvaranju škola i vaspitavaju mladih generacija u hrišćanskom duhu.

Кључне речи: prosveta, srpski narod, Srpska pravoslavna crkva, škola, kultura.

I

Analiza društvenih prilika u kojima se razvijala srpska prosveta u oštroj srpske revolucije pokazuje da ona deli sudbinu porobljenog srpskog naroda. Srpski narod je u 18. veku bio rasut u najviše dve kulturne celine: tursku i austro-ugarsku. To je uslovljelo različitost u funkcionalnom razvoju srpskih škola, i

prosvete uopšte. Otuda i višajet kao sociološka metafora za život srpskog naroda pod tuđinskom vlašću u krajem 18. veka.

Istranost i vavne socijalne dimenzije srpskih kulturnih višajeta je višestruko značajno. Važnost jedne ovakve analize proizilazi iz činjenice da je kraj 18. veka period kada se stvaraju neophodne društvene pretpostavke za obnovu nacionalne države, koja je vekovima bila u kulturnim višajetima. U ovom radu izneseno je nekoliko podataka o osnovnim sociokulturnim elementima u kojima je živio srpski narod i srpska kultura krajem 18. veka, kada nastaju nužni preduslovi za srpsku revoluciju i državu.

II

1. Kulturni i duhovni okviri u kojima se razvijala srpska prosveta 18. veka bili su određeni političkim, materijalnim i kulturnim nasleđem iz prethodnih istorijskih epoha. Tokom 18. veka srpski narod, vekovima lišen svoje države i osnovnih društvenih i kulturnih ustanova, nalazio se pod tuđinskom vlašću, teritorijalno i državno-pravno podeljen između Turske, Austrije i Venecije. Srbi su bili u višestrukoj carevi nam Turskoj i Austriji, u Metakoj Republici, u vlašćim kneževinama u Dubrovačkoj Republici. Turska je već bila potisnuta iz Evrope i zadržala se samo na Balkanu. Metaka Republica je preživela posle dva veka svog postojanja, a Austrija je bila u ekspanziji. Najveći deo Srba živio je u Otomanskom Carstvu koje je u 18. veku preživelo najduboku krizu.

Onaj deo srpskog stanovništva, koji je nastanovao oblasti ograničene Driinom, Savom, Dunavom i Timokom, u 18. veku, nalazio se u trajnom nemiru i revolucionarnom vrenju. Višestruki sukob dve imperije i česta ratna dejstva vođena na ovom području, Srbi su nastojali da iskoriste za svoje nacionalno-oslobodilačke ciljeve. Austrija i Turska su vodile mnoge ratove u kojima Srbija nije bila samo poprište sukoba, već je weno stanovništvo bilo aktivno učesnik, vezujući svoje nade za slom turske imperije.

U jednom veku tri puta su austrijske vojske ulazile i izlazile iz Srbije. Turska vlast je tri puta prestajala i tri puta se obnavljala. Ratovi su izazivali velika kretanja naroda, ratna pustošenja, bolesti. Etnički sastav se u Srbiji mijenjao i izmjenjao, i to ne samo u selima već i po gradovima. To je vreme kada značajno slabio turski feudalni poredak. Selas su gotovo otičene od Turaka. Građanstvo je bilo osiromašeno i sećavajući ma, bez političkog uticaja, dosegavano iz raznih kra-

jeva. Spahi je u Srbiji i ve po gradovi ma i nemaju vi { e oslonca u zemci . Cari grad je bio u anarhiji i rasulu, nesposoban da reformama preporodi carstvo. Turska je gubila teritorije, a kako je i vel a i skcu-ivo od eksploatacije porobcenog stanovni { tva u potpunom zanemari vawu podizawa produktivne snage i zemqe i naroda, ni je i mala mogu}nosti da se nosi sa Evropom u kojoj i ndustrijske i bur` oaske revol uci je ozna-avaju ekonomski i pol i ti -ki po-etak jednog novog vremena. Gubitkom vojne snage Turska slabi i ekonomski i pol i ti -ki .

Osmanlijsko Carstvo do` i vqava duboku kri zu u svi m oblastima dr` avnog, javnog i ekonomskog i vota. Reforme sul tana Sel ima III ni su poboq{ ale pri l i ke ve} su stvorile nove procese koji su duboko uzdrmal i cel okupan pravni i dru{ tveno-ekonomski poredak u carstvu. U vezi sa tim Vasi q Popovi } pi { e: "Prvi reformni rad Sel ima III bio je upravqen na fi nansijsko oja-awe dr` ave i na reformu vojske. Od toga je on o-eki vao tursku pobedu nad neprijateqi ma u ratu, koji je nasl edio. On nadodade stroge naredbe protiv rasko{ i . Preru{ en sam je obil azi o i nadzirao da li se i zvr{ avaju. Zapadni i n` eweri i vojni stru-waci utvrdi { e mu prestonicu, sagradi { e fl otu i po-e{ e obrazovati vojsku po zapadnom uzoru. Za pokri }e ti h potreba udarani su novi nameti na narod i i zazvali su u wem nezadovoljstvo."¹

Turska sa zastarelim vojnim, fi nansijskim, pri vrednim, socijalnim i pol i ti -ki m ure|ewem ni je se mogla odupreti separatisti -ki m te` wama provi ncija, osvaja-ki m te` wama evropskih sil a i oslobodila -ki m pokreti ma pokoreni h hri { }anski h naroda. Carevi na je propadala i raspal a se. Sul tan Sel im III poku{ ao je reformama da poboq{ a bezi zgl edno stawe. On je smatrao jani -are gl avni m uzrokom vojne slabosti Turske, i gl avnom smetwom reformama. Odl u-i o je da i h uki ne i uvede savremenu vojsku. Poku{ ao je da u grani -nim krajevi ma uvede red i si gurnost, na { ta se obavezao i Svi { tovski m mi rom, da povrati mase i zbegli ca, da oja-a pri vredi i poreznu snagu zemqe. Jani -ari ma je zabranio povratak u Beogradski pa{ al uk.

Povoqni pol i ti -ki usl ovi omogu}avaju ponovno naseqavawe zemqe posle ratnih pusto{ ewa, posebno posle Austroturskih ratova. Feudalni turski pri ti sak slabi . Spahijama u Srbiji je bilo u i nteresu da dozvol e naseqavawe, jer su ti me pove}aval i feudalnu rentu. Srpsko patri jarhal no dru{ tvo na sel u u Srbiji 18. veka do` i vqava preporod. U ku}noj zadruzi

¹ Popovi }, V. (1928) I sto-no pi t awe. Beograd: Geca Kon.

seqak je na{ao osnov pri vrednog i duhovnog razvoja, a u sel u i kne` i ni osnovu za razvoj samouprave i gotovo se potpuno osamostalio od turske feudalne vlasti. U seqa-koj Srbiji javqa se i razvija anti feudalni duh. Suprotstavqawe turskoj feudalnoj vlasti ni je bilo samo zbog feudalne rente i besumnog i skori { }avawa i poni`avawa ve} i zbog toga {to je ta vlast bila i naci onal no i verski tu|a. U srpskom narodu je sve vreme borbe za gol o pre` i vqavawe pod turskom vl a{ }u pre` i vqaval a i dr` avotvorna i deja Nemawi }a i naci onal na svest uz negovawe kosovskog mi ta.

Kol i ko god je hri { }ansko stanovni { tvo i malo drugorazredni pol o` aj u Turskom Carstvu, pod turskom vl a{ }u opstaje srpsko pravoslavno bi }e. Cari gradska patrijar{ i ja radi la je bez preki da tokom turske vl adavine. Opstala je autonomija Svete Gore. Pe}ka patrijar{ i ja, obnovqena 1557. godine, najvi { e je dopri nel a stvarawu naci onal ne svesti. Kod hri { }ana je opstajala svest o wi hovi m rani ji m dr` avama, koja je vremenom prerasla u naci onal ni mi t. Zna-ajan dru{ tveni -i ni lac koji je u Nemawi }koj Srbiji formirao dru{ tvenu svest, Srpska pravoslavna crkva, to bi va i za vreme robovawa pod Turcima. Uska povezanost crkve i dr` ave u doba Nemawi - }a, kulturni i politi -ki uticaj koji je Srpska crkva i mala u srpskom narodu za vreme wegovi h vel i ki h i storijski h kri za, obnavqawe Pe}ke patrijar{ i je 1557. godine pod Mehmed pa { om Sokolovi }em, omogu}avaju odbranu narodne i ndi vi dualnosti, verskog uverewa i kulturne osobenosti u okvi ru takve i slamske dr` ave, kakva je bila Turska.

Srpski narod ` i vi stari m rodovsko-pl emenski m verski m ` i votom, u kome ne prevladavaju hri { }anska dogmatika i crkvena di sci pli na nametnuta odozgo, nego patrijarhal na verovawa i obi -aji koji se upra` wavaju u krugu porodi ce, bratstva, pl emena i sela. Kosovski kul t i rodovsko-pl emenski karakter vere kod naroda u Srbiji odr` a}e se i bi }e osnovi ca wegovog verskog ` i vota i posle sloma Nemawi }ke dr` ave. Turska je bila i slamska verska dr` ava u kojoj je pojam dr` avnog bi o usko vezan s pojmom verskog, {to je utical o i na pokoren hri { }anski narod. Kako je dr` avna i deja Turskog Carstva i mala svoju versku sadr` i nu, tako je i i deja obnove stare dr` ave kod Srba dobi la svoju versku okosnicu. Srpska pravoslavna crkva je bila posrednik i zme|u Nemawi }ke feudalne dr` ave i naci onal nog duha koji se formirao po-etkom 19. veka.

Sl obodocqubi vost i ` eqa za naci onal ni m osl obo|ewem prenosi la se s generacije na generaciju i ` i vom epskom poezijom, mi tologi zi rani m duhom naci je. Zajedni -ka vera postaje

platforma povezi vava dr`ava u 18. veku za borbu protiv Osmanlijskog carstva. Sve je zna-ajni ja agi taci ja hri { }anski h dr`ava za ujedi wewe u borbi protiv turskog zuluma. U tom smisl u zna-ajni su ratovi koje je vodi la Austri ja uz pomo } [pani je, Poqske, Rusije i Francuske. Bal kan je bi o glavno mesto gde se lomi la ki -ma turskoj si li i .

Glavne karakteristi ke ` i vota na bal kanskom prostoru pred Prvi srpski ustanak bi le su:

- ♦ op{ ta javna nesigurnost gotovo u svim krajevima na Bal kanskom poluostrvu,
- ♦ te` ak pravni , dru{ tveni i ekonomski polo` aj hri { }anski h naroda,
- ♦ narodne bune i ustanci sa koji ma }e zapo~eti epoha emancipaci oni h anti turski h, naci onal nooslobodi - la-ki h pokreta.

Oti mawe seqa-ki h ba{ ti na, nasi l na i slami zaci ja, otmi - ca ` ena, ograni -ewe sl obodnog kretawa i te{ ki zulumi raznih vrsta predstavqali su osnovne odlike i metode turske dr`avne politike prema nemirnom i buntovnom srpskom narodu u ovom delu carstva. Stanovni { tvo u istorijskoj Staroj Srbiji bilo je odse-eno od matice najkrupnijih i istorijskih zbivawa u javnom ` i votu, politici i kulturni srpskog naroda preko Save i Dunava. I mu}nji slojevi gra|anstva i duhovni { tva i seli li su se u austrijske provincije "preko". Opustele, poru{ene i opqa-kane crkve i manastiri -zadu`bine naci onalnih vl adara, pokidane ekonomske, dru{ tvene, crkvene, kulturne, i politiki -- ke veze sa Srbijom u rasejavu, osiroma{eno i zapla{eno stanovni { tvo - dru{ tvena je sl i ka Srbije 18. veka. Da bi pre` i velo te{ ke progone i zlostavqawa, stanovni { tvo se povla-ilo u planine i te{ ko pristupa-ne predel e. To povla-ewe je zna-ilo nestajawe iz etni -ko-dru{ tvene, istorijske i kulturno naci onalne zajednice. U takvim dru{ tvenim pri likama Jovan Cviji } i dienti f i kuje i zrazitu pojavu dru{ tvene i naci onalne mi mi kri je kao sredstvo i na-in da se sa-uva prosta ` i votna egzistencija.² Srpski ustanak iz 1804. godine zna-i }e prel om za ukupan odnos bal kanskih naroda prema Osmanskom Carstvu.

2. Srpsko stanovni { tvo severno od Save i Dunava, razvijalo se u grani cama jedne moderne dr`ave, Habsbur{ ke Monarhi je, koja je bila u usponu, i bitno se razlikovala od turs-

² Cviji }, J. (1906) Osnovi za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I. Beograd, str. 43-44.

kog feudalnog carstva. Za politiku sudbinu Srba bilo je najbitnije ono što se događalo sa njima u Austriji. Srbi u Austriji nisu bili ukrceni u tokove politike i vota u carevini, i bili su bez ikakve parti cipacije u civilnim i vojnim vlastima drže. Nisu imali pravo učestvovati na državnom saboru, nije ih bilo u državnoj upravi, a vojna organizacija kojoj su pripadali takođe nije bila pod njihovom kontrolom. Ovaj deo srpskog naroda, iako lišen svake samostalnosti, razvijao se znatno brže i u povojnoj društvenim i kulturnim uslovima, od onog koji je ostao da i dalje živi na starim ognjisti, u granicama Turske. Ne prekidajući ni kad u potpunosti veze sa svojim nacionalnim jezgrom i uporno negujući duhovnu tradiciju, Srbi u Podunavju, pre drugih srpskih sredina i krajeva, došli u dodir sa modernom evropskom kulturom i prosvetom, što je bilo od presudnog značaja za kulturni preporod srpskog naroda u 19. veku.

Kontakti Srbije sa Austrijom su i politički i ekonomski vrlo značajni. Trgovinom, prodajom stoke, dolazi do prodora austrijskog kapitala u Srbiju i do prodora robno-novčanog odnosa, što ima za posledicu rađanje potrebe da se anahroni turski feudalni sistem ruši. Nastaje proces prve diferencijacije, raslojava srpskog društva. Dolazi do izdvajanja jednog tankog sloja bogatih ljudi, najpre naselju. Pojava trgovaca i zanatlija bila je jedan od manifestnih oblika prvobitne akumulacije kapitala. Otvorile su palanke i prvi gradovi pored carskih puteva, koji su do tada bili vojni garnizoni. Jačaju i ideološki uticaji iz Evrope na buđaju nacionalne svesti.

Srpski narod je u ovom periodu u Habsburškoj Monarhiji i veo razdvojen u dve velike celine: Srbi u Ugarsko-hrvatskom provincijalnom i u Vojnoj granici. U duhovno-političkom i kulturno-političkom pogledu, sve ih je objedinjavao Karlovačka mitropolija. Srbi u Ugarskoj i Hrvatskoj nije bilo priznat status politike naroda, a u Vojnoj granici nije bilo politike i vota. To je usporavalo njihovu nacionalnu emancipaciju, pri čemu je osnovna karakteristična tognacionalna zabilježila pravoslavlje. Obelježje društvenog i vota u ovim krajevima bila je nepotpuna crkvena i svećanost koja autonomija.

Kraj 18. veka protekao je u znaku velikih promena koje su se tičale Srba i sa jedne i sa druge strane Save i Dunava. Tek što je završen austrijsko-turski rat 1788-91, u kome su Srbi kao granicari dali ogromne žrtve, počinju ratovi sa Francuskom pod Napoleonom I. Celokupno srpsko stanovništvo počinje:

- ♦ ratovawe i zvan zemqe,
- ♦ razni nameti ,
- ♦ nepostojawe ci vi l nog suda,
- ♦ zabrana deobe zadruga, i
- ♦ prodaja zemqe.

Grani -ari su posebno bili nezadovoljni zbog zabrana najrazli -i ti ji h vrsta. Najte` e i h je pogalal o sl u` bovawe dal eko od wi hovi h sel a. Srbe je pogalal o davawe prvenstva nema -ki m { kol ama na { tetu narodni h i nastojawe vl asti da }i ri l i ca bude zamewena l ati ni com, kao i poti ski vawe sl avenosrpskog, odnosno srpskog jezi ka. Tome su se odupi ral i i srpski gra |ani i crkvena hi jerarhi ja na -el u sa mi trol i ti ma.

Pol o` aj seqa{ tva, u ovom peri odu, postao je te` ak zbog raspada feudalnog poseda i preovladavawa robno-nov -ane pri vrede. Op{ ti kulturni ni vo srpskog seqa{ tva bio je nizak, i ako je ve}i na naseqa na podru -ju dana{ we Vojvodine i mala osnovne { kol e sa u -i teqi ma iz redova |akona i iz redova |aka i z Somborske u -i teqske { kol e.

Mala srpske trgova -ke op{ ti ne u Trstu i na Rijeci predstavqale su va` an faktor u izvozno-uvoznoj trgovini sa Turskom. Iz ovi h op{ ti na i de zna -ajna pomo} srpskoj prosveti . To je sredi na otvorena za Dosi teja i Vuka.

Srbi su bili u vel i koj mawini u Zagrebu i Karl ovcu, ali su kao trgovci , zanatli je, ofici ri i obrazovani qudi predstavqali zna -ajan -i ni lac u tim gradovima, posebno u pri vredi . Obi -no su po -i wal i sa si tni mulogom, ` i vel i u ku}ama pod zakupom, da bi brzo stekli znatne trgova -ke kapi tale, osamostal i l i se i postal i ugledni "gospodari ".

Centri srpskog gra |anstva u ci vi lnoj Slavoniji i Sremu bili su Osijek, Vukovar, Ruma i Pakrac. Jo{ u prvoj pol ovi ni 18. veka u Osijeku je stvoreno zna -ajno sredi { te srpski h sto -arski h i ` i tarski h trgovaca. Ti trgovci , kao i trgovci manufakturne i druge robe i mali su veoma sna` ne veze sa Gracom, Be -om i drugim gradovima Austrije, Ugarske i Nema -ke. Putem trgova -ki h veza uspostavqale su se i kulturne veze sa Zapadnom Evropom. Ovi trgovci su odr` aval i i veze sa Balkanom, javqali su se kao zakupci pojedini h spahiluka. Srpska { kol a u Osijeku je spadal a u red prvi h u srpstvu, a sami srpski trgovci i zanatli je su zauzimal i zna -ajne pol o` aje i i mali su va` nu ulogu u kulturnom ` i votu grada.

@i ve i poslovne veze koje su srpski trgovci iz Vukovara i mali sa Pe{ tom, Budimom i Be -om i mali su vel i kog zna -aja kako za materijalni , tako i za duhovni kapi tal Srba. Izvor bogatstva i mo}i za vukovarske Srbe, trgovce, zanatli je i obrazo-

vane čude, bilo je i to, stoka, velike vodeni ce na Dunavu i drugo. I u ovom gradu su Srbi bili na vode}im mestima u pri-vrednom i kulturnom i votu. Sli-no je bilo i u ostalim gradovima Vojvodine, gde je srpsko stanovni { tvo bilo u ve}ini i kontrolisalo trgova-ki i drugi kapital.

Vode}e mesto u pri-vrednom, dru{ tvenom, pol i ti -kom i kulturnom i votu krajem 18. veka pripadalo je i Novom Sadu. U wemu su Srbi bili u ve}ini i davali su ton dru{ tvenom i votu grada. Srpski trgovci su iz Novog Sada otpremali i tari ce, a dopremali i poqopri vredne proizvode i manufakturno-industrijsku robu iz velikih centara Monarhi je. Sal a{ ka pri-vreda zajedno sa trgovinom i jakim zanatstvom stvarala je podl ogu za opstanak vi { eg gra|anskog sl oja, prete`no srpske narodnosti . Sli -no je bilo i sa Somborom. Ve}inu stanovni { tva -i ni li su Srbi i i mali vode}u ul ogu u trgovini kao posednici zemqi { ta. @i to i stoka su bili glavna roba sa kojom se srpski trgovac potvr|ivao na tr` i { tima Ugarske i Austrije. Prete`no trgovci i zanatli je, Srbi u Subotici stvaraju jaku i bogatu crkvenu op{ t i nu, podi `u svoju crkvu i { kol u, ali i maju drugorazrednu ul ogu u pol i ti -kom i votu. Ono { to je zna-ajno za kasniji razvoj dru{ tvenih i kulturnih pril i ka, posebno za formi rawe i razvoj srpske dr` ave, jeste i zrastawe dru{ tvenog i duhovnog sl oja i mu}ni ji h qudi preko Save i Dunava, koji }e bi ti nosi oci prosveti teqskih i moderni h evropskih i deja.

Od kraja 18. do sredi ne 19. veka broj Srba u Habsbur{ koj Monarhiji , odnosno u Karl ova-koj mi tropol i ji (bez Dal maci je i Boke) postepeno se pove}ava. Tokom pol a veka, prema podaci -ma Slavka Gavri lovi }a, cel okupno srpsko stanovni { tvo se pove}alo za jednu tre}inu.³

Pred Prvi srpski ustanak Austri ja je bila u velikom sukobu sa Francuskom. Bore}i se protiv Napoleona, ona je nastojala da o-uva dobre odnose sa Turskom, ali i stovremeno je morala da vodi ra-una o svojoj saveznic i Rusiji , koja ni je bila ravnodu{ na prema sudbini Srbi je. Po{ to ni je mogla da okupi ra Srbi ju, a ni je joj bilo u i nteresu da u wu do|u Rusi i li i Francuzi , Austri ji je najvi { e odgovaralo da Srbi ja ostane pod Turcima. I stovremeno Austri ja je re{ avala srpsko pi tawe u grani cama carevine tako { to je srpski narod dr` ala u pol i ti -koj obespravqenosti i -inila sve da preki ne prirodne tokove wegove kulture. Vr{ ila je otvoreni udar na posledwu naci-

³ Gavri lovi }, S. (1994) "Srbi u Habsbur{ koj Monarhiji od kraja XVIII do sredi ne XIX veka", I st ori ja srpskog naroda. Beograd: SKZ, 1991.

onalnu ustanovu srpskog naroda - crkvu. Korišćena su različitost sredstva da bi se to postiglo: od katoličeva pod ekonomskom pri nudom, meštava u unutrašnjosti i vot srpske crkve i u wene kanone, pa sve do potpunog podređivanja crkve državnim vlastima. To je bilo razlog da su u 18. veku srpski mitropoliti i vladike i zrastali u prave političare i narodne borce za srpsku nacionalnu misao i srpsku državu i deju. Crkva je više trpeala nego što se uspešno brani la, ali se i brani la. Ta borba Srpske pravoslavne crkve i austrijske države preteno se vodila za o-uvawe srpske kulturne tradicije kao duhovne snage naroda.

U ovom periodu srpski narod, kako pod turskom, tako i pod austrijskom vlašću, imao je osnovne škole, i ako u najprimotivnijem obliku. Te škole postojale su, po grčkom uzoru, u episkopskim rezidencijama, manastirima i parohijskim crkvama. Takve su škole bile u Pešiji, Vaqevu, Beogradu, Karlovcima, Budimu i po mnogim manastirima i parohijskim domovima onog doba. U tim školama je vladala rigoroznost, preneti iz svakodnevnog života. Stroga disciplina se održavala uz pomoć pruta. Učitelji su bili slaboplačeni i uglavnom veliki odmišlosti, a i niivo wihove obrazovanosti je retko bio iznad niwoa običnih seqaka. Sve tadašewe škole su bile institucije privatnog karaktera, pa učitelji gotovo da nisu imali ni kakva prava. Dignost im je bila da poučavaju decu u onom što su i sami znali: ritawu, pisawu, pojavu; spremali su decu za obavqawe svešteničke službe. Po vešim trgovačkim mestima (Beograd, Budim) zahtevalo se od učitelja da nauče učenike i raznim osnovnim računskim radwama.

Krajem 18. veka Srpska pravoslavna crkva bila je još uvek jedinstvena srpskog naroda: ona je preuzela na sebe organizaciju celokupnog društvenog života. Otvarane su škole, i ako je srpski narod tokom ratavog 18. veka si stematski guran u nepismenost. Crkva je sputavana u svojim političkim poslovima, a posle podržavqewa osnovnih škola, Srbi su školskim reformama zastrašivani i odbijani od njih.

Srpski narod u Karlovačkoj mitropoliji nije imao nikakvih političkih prava ni tionalnih ustanova i organizacija. Međutim, Srbi u Otomanskom Carstvu, zbog fizičkog zlostavqawa i uništawawa, bili su na ivici opstanka. Pri tiscima i fizičkim istrebqewima, kao i drugim merama društvenog potwawawa i ekonomske eksploatacije, ritlučkim agrarno-pravnim produkcionim odnosima, onemogućene su osnovne društvene, kulturne, nacionalno-političke, verske i obrazovne akcije i inicijative. Srbi ma je poricano sve: od imena do kulture. Crkva, pod velikim političkim pritiskom i

strogom kontrolom, ~i ni la je kol i ko je mogla, a najvi { e na podi zawa i o-uvawu pravosl avni h hramova. Weni vel i kodostojni ci su se zalagal i za otvarawe { kol a. Te{ ko i sporo su se otvaral e, a brzo i l ako gasi l e. Drugi h ustanova ni je bi l o.

III

Mogl o bi se zakqu~i ti da se srpska { kol a krajem 18. veka razvi jal a u dvema domi nantni m kul turni m cel i nama koje su bi l e, i ako na razl i ~i ti m ci vi l i zaci jski m ni voi ma (f eudal nom i gra | anskom), za pri padni ke srpskog naroda svaka na svoj na~i n jednako te{ ke. I u jednoj i u drugoj kul turnoj sredi ni sputavan je razvoj srpske { kol e i srpske kul ture. U usl ovi ma ` i vota pod tu | i nskom vl a{ }u svaki , pa i najmawi obl i k postojawa i opstajawa kul turni h naci onal ni h el emenata i ma vel i ki zna~aj za naci onal no osamostaqewe. U tom smi sl u je i svaki vi d ` i vota srpske { kol e u usl ovi ma vi l ajetske kul ture od vel i kog zna~aja za naci onal no prosvet i vawe na putu obnavqawa srpske dr` ave.

ЛИТЕРАТУРА

1. Axi }, S. (1894) Prve srpske { kol e. Beograd: Dr` avna { tampari ja.
2. Gavri l ovi }, S. (1980) "Srbi u Habsbur{ koj Monarhi ji i srpska revol uci ja". I st ori ja Srpskog naroda V2. Beograd: SKZ.
3. Gruji }, R. (1908) Srpske { kol e 1718-1739. Beograd: I zdawe zadu` - bi ne I . M. Kol arca.
4. \or | evi }, @. (1950) [kol e i prosvet a u Srbiji 1700-1850. Beograd: Znawe.
5. \or | evi }, @. (1950) I st ori ja vaspi tawa u Srba. Beograd: Znawe.
6. Novakovi }, S. (1906) Tursko carst vo pred srpski ustanak 1780-1804. Beograd: SKZ kwi ga 94.
7. Popovi }, V. (1928) I st o~no pi tawe. Beograd: Geca Kon.
8. Sl i jep~evi }, \. (1991) I st ori ja Srpske pravosl avne crkve I i II. Beograd: BI GZ.
9. Cvi ji }, J. (1906) Osnovi za geograf i ju i geol ogi ju Makedoni je i St are Srbi je I. Beograd.
10. Mi l ovanovi }, R. (1952) "Prosveta u Srba krajem 18. i po~etkom 19. veka", Nast ava i vaspi tawe.

Natalija Jovanović, Niš

THE SERBIAN SCHOOL IN THE CULTURE OF THE VILAYET

Summary

The cultural and the spiritual framework within which the Serbian 18th century culture had developed was pressured by the political, material and cultural heritage from the previous epochs. During the 18th century, the Serbian nation, deprived of its own country and fundamental social and cultural institutions, was under the foreign rule, divided, territorially and in terms of public law, among Turkey, Austria and Venice. Elementary schools, in their most primitive form, persisted on the Serbian land during the Turkish and the Austrian rule (in Pe}, Valjevo, Belgrade, Karlovci, Budim and in various other monasteries and parochial homes). The schools were strongly influenced by the Serbian Orthodox Church and the prevailing atmosphere in them was burdened by difficult social circumstances. A rigorous discipline was maintained by stick. The teachers' unenviable material position was determined by their social position and by their unfavorable status. The Serbian Orthodox Church was still the only institution of the Serbian nation which organized the entire social life. The Church, under the great political pressure and strictly controlled by the conquerors, was organized towards the raising and maintenance of Orthodox temples, opening of schools and bringing up of younger generations in the Christian spirit.

Key words: education, Serbs, Serbian Orthodox Church, school, culture.